

סקירת ספרים

נאמנות למקור: תקשורת, אידיאולוגיה ותרבות פוליטית בישראל

שגיא אלבז, תל אביב: רסלינג, 2014, 299 עמודים

דן כספי*

בשנים האחרונות גובר העניין ביחסי הגומלין שבין פוליטיקה לבין התקשורת. במקביל מתרבות תכניות לימודים על תקשורת פוליטית במוסדות להשכלה גבוהה בהיקפים שונים: תכנית בת שלושה סמסטרים בשנה אחת בצד תכנית לימודים מלאה על תקשורת ופוליטיקה של שלוש שנים. לא מעט עיתונאים נמשכים לתכניות אלה, בייחוד לתכנית החד שנתית והבלתי מתוקצבת, שמבטיחה תואר שני במסלול מהיר. עיתונאים החובשים את ספסל הלימודים מצוידים בדרך כלל בתובנות אישיות מעניינות, אך אלה זקוקות לליטוש אקדמי. נדמה שההערה חיונית כדי להעריך את ספרו המיוחצן של שגיא אלבז, לשעבר איש *ynet* ובעת כתיבת השורות הללו מנהל תוכן ראשי של כל קבוצת זאפ, הכוללת בין היתר גם את הפורטלים, "רסט", "מתחתנים" ו"משפטי", ובמקביל משלים פוסט דוקטורט בבית ספר לחינוך באוניברסיטת תל-אביב.

משחק המילים בשם הספר, "נאמנות למקור", עשוי לרמוז על אילוץ מרכזי בהתנהלות התקשורתית: אמצעי התקשורת אמורים לדייק בסיקור תוך גילוי נאמנות למקור המידע. נאמנות זו עלולה גם בה בעת לייצר משוא פנים כלפיו. תוצר לוואי כזה עלול לשבש את יכולת התיווך בין המקור לבין הציבור. על גב הספר מצוין שהספר "מתבסס על עבודות הדוקטורט של המחבר, אשר זיכה אותו בפרס הדוקטורט המצטיין במדע המדינה לשנת 2013, מטעם האגודה הישראלית למדע המדינה".

למען היושר יש להקדים ולהעיר: אין כמעט עבודת דוקטור שאינה זקוקה לעריכה, ולעתים לשכתוב עמוק, בטרם תתפרסם כספר. ואמנם, גם עבודת הדוקטור של שגיא אלבז אינה יוצאת מן הכלל

* דן כספי (danca@bgu.ac.il) הוא פרופסור בדימוס במחלקה לתקשורת באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

הזה, ולמרבה הצער לא זכתה לעריכה ראויה. קטעים רבים מדי בספר אולי תאמו לפורמט הדוקטורט ואולי אף זכו ליחס סלחני של המנחים והשופטים באוניברסיטת תל-אביב, אך הם מיותרים, גדושים בחזרות, אך לא לגמרי מבוססים ועלולים להאפיל על תוקף הממצאים, גם אם הם ברובם מעניינים. אם להיעזר בפרפרזה על משפט ידוע, "אל תבלבלו אותי עם מתודולוגיה, העיקר הממצאים והמסקנות!"

מבחינת המסקנות, זהו ספר חשוב מאוד. ברוח הגישה הביקורתית (Hallin, 1985), ולא דווקא הגישה האליטיסטית כנאמר בעמוד 14. הדיווח על הממצאים מאשש טענה הסותרת את האמונה הפולקלוריסטית שהשתרשה בשיח הישראלי: התקשורת הישראלית אינה שמאלנית. אדרבה, היא משרתת את האליטות השולטות ומיטיבה להסתגל לשינויים ערכיים. החוקר מתמקד בשלוש אליטות – פוליטית, ביטחונית וכלכלית – ובשלושה תחומים, שכהגדרת החוקר הם נושאי ליבה: לאומיות יהודית, תרבות ביטחונית וליברליזם כלכלי. טענה נוספת בספר היא כי אמצעי התקשורת המרכזיים משמשים סוכנים של אליטות שליטות ומבצרים את ההגמוניה שלהם. גם זו טענה מוכרת (Caspi & Limor, 1999; עצינוני-הלוי, 1993).

דווקא בכתיבה חופשית, ולא אקדמית, שאינה מחויבת לכללים נוקשים במחקר אקדמי של הצגת הנתונים, הדיווח וההיסק, אפשר להפריך דעה רווחת ופולקלוריסטית שהתקשורת היא שמאלנית. לחלופין, המחבר ביקש לטעון, מה שגם אחרים טענו, שהתקשורת משרתת את קבוצות הכוח או השלטון, יהא אשר יהא, ללא אפליה בין שמאל לימין (וולפספלד, 1997; Wolfsfeld, 1997).

להישג זה יש מחיר שקשה להתעלם ממנו. בניגוד למקובל בכתיבה אקדמית, המחבר לא הקפיד לשתף את הקוראים במפרט מתודולוגי מלא וגם לא בטבלאות תקניות של נתונים גולמיים. אולי הוא הניח, בצדק, שקוראים רבים אינם בקיאים בהבדלים בין מדגם לבין אוכלוסיית המחקר הנבחרת, בין הנחה לבין השערה, בין השערה לבין משתנה, בין הגדרה נומינלית לבין הגדרה אופרציונלית של משתנה, בין ניתוח תוכן כמותי לבין ניתוח תוכן איכותני, ואולי אף אינם מסוגלים להסתפק בקריאת טבלאות של נתונים גולמיים ולפענח לבדם את הממצאים. אלא שבזכות הגישה ה"חסכונית" נמנע מקוראים להתרשם באופן בלתי אמצעי מהנתונים ולהעריך את הלכות המחקר, דבר שעשוי להקנות לחוקר חסינות מפני בקרת איכות בדיעבד.

לכאורה, אוכלוסיית המחקר מרשימה: "בסיכומי של דבר נדגמו [ושמא מדויק יותר לומר,

נבחרו] 92 ימי חול, 182 גיליונות עיתון ו-103 מהדורות טלוויזיה, ונותחו 4,348 פריטי חדשות: 3,248

פריטים מהעיתונות המודפסת (הארץ וידיעות אחרונות) ו-1,064 פריטים מהטלוויזיה (ערוץ 1 וערוץ 2) (עמ' 66), וכן ארבעים "ראיונות עומק מובנים למחצה" עם עיתונאים, עורכים ואישי ציבור.

גם השימוש במושגים התאורטיים, כמו גם במינוח המחקרי, נותר גמיש, לעתים צורם. למשל הערה 74 בעמ' 214: "מדגם הטלוויזיה היה מצומצם לעומת העיתונות המודפסת מסיבות טכניות. ארכיון הסרטים של ערוץ 1 העמיד לרשות המחקר הזה 8 קלטות בפורמט 'יומטיק' – קלטות מקור שלא עברו תהליכי דיגיטציה. קלטות אחרות מאותה תקופה, שלא הומרו לפורמט דיגיטלי, אבדו או נשמרו במצב טכני ירוד מבחינה ויזואלית". כמובן, אין כאן מדגם. כאמור, הליבה הערכית בחברה הישראלית מורכבת לדעת החוקר משלוש סוגיות עיקריות: לאומיות יהודית, תרבות ביטחונית וליברליזם כלכלי, כלשון הספר. מהי ליבה ערכית? מדוע "סוגיות" ולא "תחומים" – ערכי, ביטחוני וכלכלי? ומדוע לא לבחור בהמשגה אחידה – תרבות יהודית, תרבות ביטחונית ותרבות כלכלית? מדוע דווקא "סוגיות" אלה ולא אחרות, למשל, הסכסוך עם הפלסטינים?

חמישה פרקים בספר. כבר במבוא מורגש הצורך בעריכה מקצועית. במקום מודל תאורטי בעמוד 14, כשם הסעיף, מוצג מבנה הספר. בהמשך הפרק מגדיר החוקר מחדש אירועים היסטוריים. "שבעה מאורעות מדיה נבחרו כמקרי מבחן: שלושה מהם מדיניים – הסכמי קמפ דייוויד ב-1978, תהליך אוסלו בשנים 1993 ו-1995 וועידת קמפ דייוויד ב-2000". לא בטוח שאלה היו מה שכנראה התכוון החוקר ומכונה בחקר התקשורת media events, אירועי מדיה. אדרבה, שלושת האירועים מוכיחים שמשא ומתן מדיני משמעותי מתנהל דווקא בליווי סיקור תקשורתי מבוקר.

עריכה מקצועית הייתה מנפה טפיחה מיותרת על השכם, המאפיינת עיתונאים המגיעים לאקדמיה, ואינם משתחררים מנגיף הראשוניות, הסקופ. "[המאפיין הראשון הוא] הניסיון – הנדיר יחסית בחקר התקשורת – להבחין בין ליבה ובין ערכים משתנים בסיקור; והמאפיין השני הוא ניתוח התכנים הכלכליים. מוזר ככל שנשמע, עד לזמן כתיבת הספר הזה לא פורסם מחקר השוואתי בעברית הבוחן את סיקור התכניות הכלכליות בתקשורת" (עמ' 15).

בפתח הפרק השלישי מוצגות ארבע השערות מעניינות ותובעניות, אשר כמעט ונשכחו במהלך איסוף הנתונים והניתוח, והן נקראות כמעין מס שפתיים למחקר התקין. לדוגמה, החלק השני בהשערה הראשונה, בעמוד 57: "ככל שהמחלוקת בין חברי האליטה הפוליטית ביחס לאופיו של הסדר הקבע תהיה עמוקה יותר, כך גם תגדל נכונות העיתונאים להתפשר בסוגיות ליבה, תוך כדי שמירה על עקרון

אופייה היהודי של מדינת ישראל". אישוש ההשערה בדבר הקשר בין המשתנה הבלתי תלוי, מחלוקת באליטה הפוליטית, לבין המשתנה התלוי, עמדות עיתונאים בסוגיות ליבה, מחייב היה סדרה של סקרים ו/או ראיונות בקרב שתי האליטות, הפוליטית והתקשורתית.

הפרק הרביעי, ניתוח הממצאים, הוא הארוך ביותר ו"ליבת" הספר, ובו ניתוח ההתנהגות של אמצעי התקשורת בכל אחד משבעת האירועים. אגב, המילה "ליבה" חביבה מאוד על המחבר שלעתיים חוטא בשימוש חופשי מדי בה. הפרק מספק דוגמאות למכביר לקורס יסוד בשיטות מחקר על כיצד לא מציגים נתונים: הטבלאות על מספורן המקורי, 1.1, 2.2, 2.1, 3.1, 4.1, 5.1 ו-6.1, נשלפו כנראה מעבודת הדוקטור, אך הליווח לקוי, השימוש באחוזים בטבלה 5, עמ' 232, מטעה ומיותר (כאשר מדובר בסכום מקרים דו-ספרתי נמוך, 16 ו-17, לא נהוג להמיר לאחוזים), ועוד. בכלל, הצגת הנתונים אינה אחידה בכל האירועים.

ובכל זאת, חרף הסייגים המתודולוגיים יש מסקנות אחדות שלא נס ליחן, במיוחד אחרי מבצע "צוק איתן". כך אחד הסיכומים לגבי ניתוח הסיקור התקשורתית של האירועים הביטחוניים מלחמת לבנון הראשונה ומלחמת לבנון השנייה: "האליטה הצבאית הזינה את אמצעי התקשורת במידע שנועד מפני השלכות הנסיגה. באופן הזה היא הצליחה לקדם תפיסת עולם דטרמיניסטית ופטליסטית, שעל פיה עימות נוסף הוא רק שאלה של זמן" (עמ' 127).

אם אמנם הממצאים תקפים, ולו בחלקם, יש לספר חשיבות נוספת. התנהלותם של קברניטי התקשורת כיום מיוחסת למשבר הכרוני שבו שרויים אמצעי התקשורת, וההערכה הרווחת היא שבעטיים של אילוצים כלכליים אמצעי התקשורת אינם חסינים דיים בפני לחצים חיצוניים ונשבים בקלות יחסית בקשר עיתון-הון-שלטון, ולא רק בישראל (McChesney, 2004). לפיכך מו"לים ועורכים נאלצים להגמיש את הסטנדרטים העיתונאים ולגלות "נאמנות למקור".

הספר של שגיא אלבו עשוי להפריך את הטענה, ושמה האליבי, ולו רק משום שאותה "נאמנות למקור" אפיינה את תפקודם של אמצעי התקשורת גם בעבר, כאשר נהנו מאיתנות כלכלית. לפיכך, הנטייה לשרת את קבוצות הכוח מובנית במערכת היחסים שבין תקשורת לבין פוליטיקה (כספי, 2012), ואינה מותנית בנסיבות משתנות, במשברים כלכליים או בתחרות מחריפה בשל שפע ערוצי תקשורת.

רשימת המקורות

- וולפספלד, ג' (1997). אמצעי התקשורת ועימותים פוליטיים: חדשות מן המזרח התיכון. **דברים אחדים**, 2 (1997), 152-150.
- כספי, ד' (2012). **מעבר למראה: מפת התקשורת בישראל**. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- עציוני-הלוי, ח' (1993). **קשר האליטות והדמוקרטיה בישראל**. תל אביב: הקבוץ המאוחד.
- Caspi, D. & Limor, Y. (1999). *The In/Outsiders: The Mass Media in Israel*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Hallin, D.C. (1985). The American news media: A critical theory perspective. In Forester, J. (ed.), *Critical theory and public life* (121-146). Cambridge, MA: MIT Press.
- McChesney, R.W. (2004). *The problem of the media: U.S. communication politics in the twenty-first century*. New York: Monthly Review Press.
- Wolfsfeld, G. (1997). *Media and political conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.